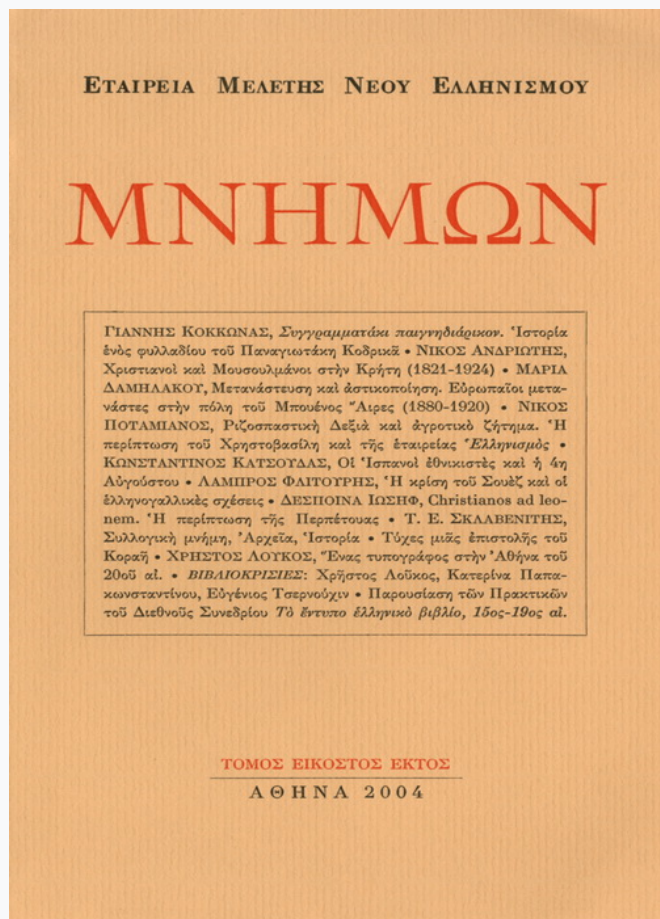

Μνήμων

Τόμ. 26 (2004)

Γιάννης Κόκκωνας, Ο πολίτης Πέτρος Σκυλίτζης Ομηρίδης, 1784-1872. Μελέτη της συμμετοχής ενός ελάσσονος σε γεγονότα μείζονος σημασίας

ΧΡΗΣΤΟΣ ΛΟΥΚΟΣ

doi: [10.12681/mnimon.843](https://doi.org/10.12681/mnimon.843)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΛΟΥΚΟΣ Χ. (2004). Γιάννης Κόκκωνας, Ο πολίτης Πέτρος Σκυλίτζης Ομηρίδης, 1784-1872. Μελέτη της συμμετοχής ενός ελάσσονος σε γεγονότα μείζονος σημασίας. *Μνήμων*, 26, 257-260.
<https://doi.org/10.12681/mnimon.843>

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΕΣ

Γιάννης Κόκκωνας, 'Ο πολίτης Πέτρος Σκυλίτζης 'Ομηρίδης, 1784-1872. Μελέτη της συμμετοχής ενός ελάσσονος σέ γεγονότα μείζονος σημασίας, 'Εταιρεία Μελέτης Νέου 'Ελληνισμού, Παράρτημα του περιοδικού Μνήμων αρ. 13, 'Αθήνα 2003, 285 σ.

Έχουν αναλυθεί οί λόγοι για τούς όποιους τó 1821 παραμελήθηκε ώς άντικείμενο έρευνας και διδασκαλίας άπό τήν άνανεωμένη μετά τó 1974 έλληνική ιστοριογραφία. 'Υπάρχουν φυσικά και σημαντικές εξαίρέσεις πού άκριβώς δείχνουν πόσο θά είχαν διευρυνθεί οί προσεγγίσεις μας για τó μείζον αυτό γεγονός, τού όποίου ή έμβέλεια ξεπερνά κατά πολύ τά όρια τής έλληνικής ιστορίας, άν δέν είχαν ισχύσει κάποιες άγνοιες και έμμονές ότι δέν προσφερόταν για τή θεματική τής «νέας ιστορίας». 'Η διδακτορική διατριβή τού Γιάννη Κόκκωνα άποτελεϊ μία άπό αυτές τις εξαίρέσεις.

‘Ο συγγραφέας επιχειρεί νά δείξει πόσο σημαντική ήταν ή συμβολή ένός «ελάσσονος» πολιτικού παράγοντα στήν προετοιμασία, έναρξη, πολιτική συγκρότηση και διαχείριση τής 'Ελληνικής 'Επανάστασης. Στό πρόσωπό του συμπυκνώνεται ή δράση κάποιων δεκάδων άκόμη «όργανικών» διανοουμένων πού με τή μόρφωση, τις ευρωπαϊκές έμπειρίες, τó ζήλο, τόν άκτιβισμό, τήν άυταπάρνηση πολλές φορές, συντέλεσαν άποτελεσματικά στό νά έπιλεγεί, άντι άλλης τακτικής, ή άμηση καταφυγή στα όπλα για τήν άπελευθέρωση και πολιτική ύπαρξη τού έλληνικού έθνους, και στή συνέχεια, μέσα στόν 'Αγώνα, βοήθησαν ούσιαστικά άπό ποικίλες θέσεις στήν έδραίωση και λειτουργία τών επαναστατικών θεσμών (συντάγματα, διοίκηση, δικαστήρια, τοπικές άρχές κλπ.).

‘Ο Πέτρος Σκυλίτζης 'Ομηρίδης ήταν γόνος σημαντικής οικογένειας λογίων και έμπόρων τής Σμύρνης. Οί εύνοϊκές προϋποθέσεις πού παρείχε τó συγγενικό περιβάλλον για τήν άνέλιξη του, διευρύνθηκαν

άκόμη περισσότερο όταν για έμπορικούς σκοπούς βρέθηκε στή Μασσαλία. Δύο φορές θά ιδρύσει εκεί έμπορικό οίκο, τή δεύτερη φορά (1814-1818) θά εύδοκιμήσει τόσο ώστε νά έχει περιουσία 600.000 φράγκων. 'Η άμηση γνωριμία με τις ιδέες και τις έμπρακτες συνέπειες τής Γαλλικής 'Επανάστασης θά διαμορφώσουν τή φιλελεύ-

θερη ιδεολογία του και θά τόν φέρουν κοντά σε άλλους διανοουμένους πού ήθελαν τή μυστική προετοιμασία τής 'Επανάστασης. Θά μυηθεί στόν τεκτονισμό και θά λάβει μέρος, τó 1814 στό Παρίσι, στίς συνεδριάσεις τών μελών τού 'Ελληνόγλωσσου Ξενοδοχείου. Τó 1818 θά άποκτήσει γαλλική ύπηκοότητα, θά διαλύσει τó έμπορικό του

κατάστημα και θά φύγει για την Κωνσταντινούπολη, όπου θά συμμετάσχει στην εκεί δράση της Φιλικής Ἐταιρείας για την προετοιμασία της Ἐπανάστασης.

Μὲ τὸ ζέσπασμά της θά βρεθεῖ στὰ ναυτικά νησιά (Ψαρά, Ὑδρα καὶ Σπέτσες), θά συντελέσει στὸ νὰ ἐξεγερθοῦν καὶ θά ἐργαστεῖ γιὰ τὸ συντονισμό τῆς δράσης τους. Στὴν ἀρχὴ δρᾷ κυρίως στὶς Σπέτσες, τὶς ὁποῖες ἐκπροσωπεῖ ὡς παραστάτης στὴν Ἀ' Ἐθνοσυνέλευση. Ἐπανερχόμενος στὸ νησί συντάσσει, μεταξύ τῶν ἄλλων, τὸ προσωρινὸ πολίτευμα τῶν Σπετσιωτῶν καὶ λίγο ἀργότερα μεσολαβεῖ στὸν κατευνασμό τῶν πληρωμάτων ποὺ εἶχαν ἐξεγερθεῖ κατὰ τῶν προυχόντων. Γενικὰ μὲ τὶς γνώσεις καὶ ἱκανότητές του παρέσχε στους Σπετσιώτες τὴν πολιτικὴ ἐκπροσώπηση ποὺ εἶχαν ἀνάγκη καὶ φαίνεται ὅτι ἔτσι ἀπέκτιψε κάποιον κοινωνικὸ ἔρεισμα, ποὺ τόσο ἔλειψε ἀπὸ ἄλλους ἐτερόχθονες διανοούμενους, καὶ τὸ ὁποῖο τοῦ ἐπέτρεψε μεγαλύτερη αὐτονομία ἀπέναντι σὲ ἡγετικά πρόσωπα καὶ ὁμάδες ποὺ προὔπληραν ἢ διαμορφώθηκαν μέσα στὴν Ἐπανάσταση. Ἀγωνίζεται κι αὐτὸς γιὰ τὴν ὑπαγωγή τῶν τοπικῶν ἐξουσιῶν στὴν κεντρικὴ διοίκηση, τοῦ τοπικοῦ στὸ ἐθνικὸ —ἡ σχετικὴ ἀποστολὴ του στὴν Κρήτη τὴν ἀνοιχτὴ τοῦ 1822 δείχνει πόσο ὑπολόγιζε σ' αὐτόν ἢ ἐπαναστατικὴ κυβέρνηση—, γρήγορα ὅμως ἀπογοητεύεται ἀπὸ τὴν πολιτικὴ ἡγεσία καὶ ἀναζητᾷ μὲ μερικοὺς ἄλλους θεραπείαι εἶτε μὲ τὴ δημιουργία καὶ δράση ἐταιρειῶν κατὰ τὰ τεκτονικὰ πρότυπα εἶτε κυρίως μὲ τὴν πρόσκληση τοῦ Ἰω. Καποδίστρια καὶ τῶν ἀδελφῶν του στὴν ἐπαναστατημένη χώρα. Πηγαίνει μάλιστα ὁ ἴδιος στὴν Κέρκυρα γιὰ νὰ ἐξασφαλίσει τὴν ἐπιτυχία τοῦ σχεδίου. Τὸ 1826 βρίσκεται ἐγκατεστημένος στὴν Ἐρμούπολη καὶ θά ἐκπροσωπήσει τοὺς κατοίκους της στὴν Γ' Ἐθνοσυνέλευση, ἢ ὅποια θά ἐκλέξει τὸν Ἰω. Καποδίστρια Κυβερνήτη τῆς Ἑλλάδας.

Οἱ στενὲς σχέσεις τοῦ Σκυλίτζη μὲ τὸν Βιάνρο Καποδίστρια θά τοῦ ἐξασφαλίσουν θέσεις στὸ καποδιστριακὸ δικαστικὸ σύ-

στημα: εἰρηνοδίκης Σπετσῶν, πρόεδρος τοῦ Πρωτοκλήτου Δικαστηρίου Βορείων Σποράδων. Ὡστόσο, θά ἀρνηθεῖ μετὰθεσὴ του σὲ δικαστήριο τῆς Μάνης, θά ἰδιωτεύσει στὶς Σπέτσες καὶ θά προσχωρήσει στὴν ἀντιπολίτευση: ὑπογράφει ἀντικυβερνητικὴ ἀναφορὰ τὸ 1831 μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἐξοριστεῖ μαζί μὲ ἄλλους ἀπὸ τὶς Σπέτσες. Θά καταφύγει στὴ Σμύρνη καὶ θά ἐπανέλθει μετὰ τὴν ἀφίξή τῆς Ἀντιβασιλείας. Θά ἀποτελέσει στὴν ἀρχὴ μέλος τοῦ δικαστηρίου τῶν Ἐφετῶν. Ἡ ἐγκατάστασή του ὅμως στὸν διαμορφούμενο Πειραιά, ἢ ἀπόκτηση ἐκεῖ σημαντικῆς ἀκίνητης περιουσίας, οἱ γνώσεις καὶ οἱ γνωριμίες του θά τοῦ ἐπιτρέψουν νὰ καταλάβει τρεῖς φορές τὸ ἀξίωμα τοῦ δημάρχου. Ὑποστηρίζει, ἐναντὶ ἄλλων ἐρμηνηϊῶν, τὸ ρόλο του στὴν Ἐπανάσταση. Τὸ 1870, ὀγδόντα ἐξὶ ἐτῶν, συντάσσει τὴν αὐτοβιογραφία του. Πεθαίνει δύο χρόνια ἀργότερα.

Ὁ Κόκκωνας διερεῖνησε ὅλες τὶς πτυχὲς τῆς δράσης τοῦ Σκυλίτζη μὲ θαυμαστὴ γνώση τῶν ὧσων ἔχουν δημοσιευτεῖ, μὲ νέες ἀναγνώσεις τῶν ἤδη γνωστῶν πληροφοριῶν καὶ μὲ τὴν ἀνακάλυψη πολλῶν ἀγνωστων τεκμηρίων (τὰ σημαντικότερα ἀπὸ αὐτὰ δημοσιεύονται σὲ παράρτημα). Τὸ σημαντικότερο ὅμως εἶναι ὅτι τόλμησε γενναῖες καὶ πρωτότυπες ὑποθέσεις καὶ μὲ κριτικὸ πνεῦμα ἔδωσε ἐνδιαφέρουσες ἀπαντήσεις. Οἱ ἀπαντήσεις αὐτὲς θά εἶχαν ἴσως περιορισμένο ἀποτέλεσμα ἂν δὲν προχωροῦσε καὶ σὲ κάτι ποὺ μὲ τὴν πρώτη ματιὰ φαίνεται ριψοκίνδυνο γιὰ ἕναν ἱστορικό. Ἀντὶ δηλαδὴ νὰ περιοριστεῖ στὰ ὅσα οἱ πηγὲς μαρτυροῦσαν γιὰ τὸν Σκυλίτζη, προσπάθησε νὰ συμπληρώσει τὰ κενὰ στὴ ζωὴ καὶ δράση του μὲ ὅσα συνέλεξε γιὰ ἄτομα ποὺ βρέθηκαν στὸ ἴδιο οἰκονομικὸ, πολιτικὸ, διανοητικὸ καὶ ἰδεολογικὸ περιβάλλον. Γιὰ παράδειγμα, δὲν γνωρίζουμε τί ἀκριβῶς ἔκανε ὁ Σκυλίτζης στὴν Κωνσταντινούπολη ἀπὸ τὰ τέλη 1818 ἢ τὶς ἀρχὲς τοῦ 1819 ἕως τὶς ἀρχὲς τοῦ 1821· οὔτε βρίσκεται τὸ ὄνομά του στοὺς διασωθέντες καταλόγους τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας.

Μὲ θαυμαστὴ ἱκανότητα καὶ γνώση ὁ

Κόκκινωνας ἀνασυνθέτει ψηφίδες αὐτῆς τῆς «χαμένης» δράσης τοῦ βιογραφούμενου μὲ τὴν ἀνάδυση τοῦ κλίματος ποὺ ἐπικρατοῦσε στὰ ἡγετικά κλιμάκια τῆς Φ. Ε. καὶ στοὺς Ἑλλήνες τῆς Πόλης. Καὶ πειστικά ἐπιχειρηματολογεῖ ὅτι ἡ στάση τοῦ Σκυλίτζη δὲν μποροῦσε νὰ εἶναι διαφορετικὴ ἀπὸ τὴν ἀντίστοιχη ἐνὸς ὁμοϊδεάτη Φιλικοῦ γιὰ τὸν ὁποῖο ἔτυχε νὰ διασωθοῦν περισσότερα τεκμήρια. Τὸ ἴδιο κάνει γιὰ νὰ ἀποδώσει καλύτερα καὶ τὴν ὑπόλοιπη προεπαναστατικὴ, ἐπαναστατικὴ καὶ μετεπαναστατικὴ πορεία τοῦ Σκυλίτζη. Ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο ἐπιχειρεῖται αὐτὴ ἡ «συμπλήρωση», οἱ ἐπιφυλάξεις ποὺ πάντα διατυπώνονται, ἡ ἀκριβὴς ἀναζήτησις τῆς κατὰλληλης συμπληρωματικῆς μαρτυρίας καὶ ἡ προειδοποίησις τοῦ ἀναγνώστη γιὰ τὸ ρόλο ποὺ ἐξυπηρετεῖ, νομιμοποιοῦν πλήρως τὸ ὅλο ἐγχείρημα καὶ τὸ ἐντάσσουν ὁμαλὰ στὸν ἱστορικὸ λόγο. Τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι μιὰ ἀφήγησις ποὺ ρέει, ποὺ πολλὰς φορὲς ἔχει τὴ χάρις ἱστοικοῦ μυθιστορήματος, ἀλλὰ πρόκειται γιὰ αὐστηρὰ ἐλεγμένο ἱστορικὸν λόγο.

Ἐνα τόσο σημαντικὸ ἔργο θὰ ἔπρεπε νὰ εἶχε προκαλέσει ἕναν οὐσιαστικὸν διάλογο καὶ, γιὰτὶ ὅχι, ἕναν ἀντίλογο, ἀφοῦ τολμᾷ, ὅπως ἀνέφερε, ὑποθέσεις ποὺ εἶναι πιθανὸν ὅτι δὲν βρίσκουν ὅλους σύμφωνους. Κάτι τέτοιο ὅμως θὰ μποροῦσε νὰ συμβεῖ μόνον ἂν ἦταν διαφορετικὰ ὀργανωμένοι ὁ ἐπιστημονικὸς διάλογος καὶ ἂν ἡ ἀξιολόγησις τῶν ἐκάστοτε ἐκδιδομένων ἔργων εἶχε ἄλλα κριτήρια.

Περνῶ τώρα σὲ κάποιες παρατηρήσεις. Νομίζω ὅτι ἡ προσέγγισις ποὺ ἐπιχειρεῖται θὰ κέρδιζε ἀκόμη περισσότερο ἂν σκιαγραφοῦνταν κάπως περισσότερο καὶ οἱ ἀντίθετες συμπεριφορές, ἰδιαιτέρως μέσα στὴν Ἐπανάστασι. Ἐπίσης, ὁ Σκυλίτζης, μολονότι φαίνεται ὅτι ἀπέκτησε, ὅπως ἰσχυρίσθηκα, κάποια κοινωνικὴ βάση στὶς Σπέτσες, καὶ ἀργότερα στὴν Ἐρμούπολη (τὸ πόσο βοήθησαν οἱ προεπαναστατικὲς του γνωριμίες μὲ ἐμπόρους καὶ πλοιάρχους μὲνει νὰ ἀποδειχθεῖ), καὶ ἔτσι εἶχε περισσότερη ἀνεξαρτησία, σὲ σύγκρισιν μὲ τοὺς

ὁμοίους τοῦ διανοουμένους, ἀπέναντι σὲ ἡγετικούς παράγοντες, εἶναι πολὺ πιθανὸν ὅτι κινήθηκε καὶ αὐτὸς στὶς γενικὲς γραμμὲς πολιτικῆς δράσεως ποὺ αὐτοί, ἰδιαιτέρως ὁ Μαυροκορδάτος καὶ ὁ Κωλέττης, διέγραψαν καὶ σὲ μεγάλῳ βαθμῷ πέτυχαν νὰ ἐπιβάλουν ὡς τις πιὸ ἐνδεδειγμένες γιὰ τὴν πολιτικὴ ὀργάνωσιν τῶν ἐπαναστατῶν καὶ τὶς σχέσεις τους μὲ τὶς μεγάλες δυνάμεις τῆς ἐποχῆς. Ἡ ἐπιμονὴ τοῦ στὴν πολιτικὴ λύσιν Καποδίστρια, στὴν ὁποία ἐξάλλου φαίνεται ὅτι δὲν ἀντιδρῶσε καὶ ὁ Κωλέττης, δὲν ἀναιρεῖ κατ' ἀνάγκην αὐτὴ τὴν ὑπόθεσιν. Πολλοὶ ποὺ θεωρησαν ἀναγκαῖα τὴν ἀθροδο τοῦ Καποδίστρια εἶχαν συμφωνήσει καὶ στὴν αἴτησιν ἀγγλικῆς προστασίας καὶ στὴν πρόσκλησιν Γάλλου πρίγκιπα (στὴν τελευταία ἀπόπειρα εἶναι πιθανὸν ὅτι μετεῖχε καὶ ὁ Σκυλίτζης). Ὅ,τι προεῖχε, ἦταν νὰ ἐξέλθῃ ὁ ἀγώνας ἀπὸ τὸ ἐπικίνδυνον ἀδιέξοδο.

Εἶναι ἐνδιαφέρον, πάντως, νὰ ἐπισημανθεῖ ὅτι μεταξὺ τῶν συνεργατῶν ποὺ ἐπέλεξε ὁ Καποδίστριας καὶ οἱ ἀδελφοὶ του, ὅταν ἄσκησαν τὴν ἐξουσία, ἦταν καὶ ἄτομα ποὺ καταγράφονται μεταξὺ τῶν πιὸ δραστήριων Φιλικῶν. Ἰσως ἀναζήτησαν στὴν πολιτικὴν τοῦ κάποιους ἀπὸ τοὺς στόχους ποὺ ὁ παραμερισμὸς τῶν ἐκπροσώπων τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας ἀπὸ τὰ πολιτικὰ δρώμενα τῆς Ἐπανάστασης ἄφησαν ἀνεκπλήρωτους. Καὶ ἐν ὀνόματι αὐτῶν τῶν στόχων, κυρίως ἡ στάσις τοῦ Κυβερνήτη κατὰ τῶν προκρίτων, συνέχισαν νὰ τὸν ὑποστηρίζουν ὅταν τὸ καθεστὼς του, γιὰ πολλοὺς λόγους, εἶχε μετατραπῇ σὲ ἀνελεύθερο καὶ ἀστυνομικόν. Ἐδῶ φαίνεται ὅτι δοκιμάστηκε ὁ φιλελευθερισμὸς τοῦ Σκυλίτζη, ὅπως καὶ ἄλλων, καὶ σταδιακὰ ἀποχωρίστηκε ἀπὸ ἕνα σύστημα διακυβέρνησεως ποὺ ὀδηγήθηκε καὶ αὐτὸ σὲ ἀδιέξοδο. Τὸ ἴδιο ἔκανε καὶ ὁ Κωλέτης.

Ἐπομένως, ἴσως νὰ ἐπιτρέπεται καὶ κάποια ἄλλη ἐκδοχὴ ἀπὸ αὐτὴ τῆς κολακείας καὶ τοῦ καιροσκοπισμοῦ ὅταν ἀπὸ τῆς Σμύρνης, τὸ 1832, ἐπαινεῖ μὲ τὰ πιὸ θερμὰ λόγια τὸν Μαυροκορδάτο («σὰς θαυμάζω, σὰς συγχαίρομαι [...]») γιὰ τὴ συμβολή

του στις πολιτικές εξελίξεις, μιὰ και ὑπῆρξε ὁ κορυφαῖος τοῦ ἀντικαποδιστριακοῦ ἀγώνα και κατὰ κάποιον τρόπο διείδε καλύτερα ἀπὸ τοὺς ἄλλους τοὺς κινδύνους γιὰ τὸ μέλλον τοῦ νέου κράτους ἀπὸ τὴν ἐπιμονὴ τοῦ Κυβερνήτη, παρὰ τις ἀγαθὲς προθέσεις του, στὶς δικές του μόνο ἐπιλογές. "Αν ἔτσι ἔχουν τὰ πράγματα, τότε νομίζω θὰ ζητούσαμε, ὑπερβολικά πάντοτε, ἀπὸ τὸν συγγραφέα νὰ εἶχε ἐπιχειρήσει ἐξίσου ἀναλυτικά νὰ μᾶς ἐξηγήσει τὸ πῶς ὁ ἥρωάς του ἔγινε ἀντικαποδιστριακός. Ἀπὸ ποιὲς διαδρομὲς και μὲ ποιὰ, ἐνδεχομένως, βασιανιστικά διλήμματα. Και ὑπῆρχαν πολλὰ τεκμήρια, ἂν ἔχι πάντα γιὰ τὸν Σκυλίτζη, ἀλλὰ ὅπωςδῆποτε γιὰ ὁμοιδεάτες του ποὺ θὰ ἐπέτρεπαν πολλὰς «συμπληρωματικές» μαρτυρίες γιὰ νὰ σκιαγραφηθεῖ περισσότερο και αὐτὴ ἡ περίοδος τῆς ζωῆς και δράσης του.

Πρέπει βέβαια νὰ ἐπισημάνουμε ὅτι ἡ διατριβὴ τοῦ Κόκκωνα σταματοῦσε στὸ 1827 και ὅτι τὰ δύο τελευταῖα κεφάλαια τοῦ βιβλίου, τὰ ὁποῖα καλύπτουν τὴν περίοδο 1828-1872, προστέθηκαν ὅταν ἀποφασίστηκε ἡ ἐκδοσι, γιὰ νὰ ἔχει ὁ ἀναγνώστης μιὰ ὁλοκληρωμένη εἰκόνα τῆς ζωῆς και τῆς δράσης τοῦ Σκυλίτζη. Ὁ συγγραφέας οὐσιαστικά θὰ ἔγραφε ἄλλη μιὰ διατριβὴ ἂν συνέχιζε και γιὰ τὰ μετέπειτα χρόνια τὴν ἐξαντλητικὴν ἔρευνα ποὺ ἔκανε γιὰ τὴν προεπαναστατικὴ και ἐπαναστατικὴν περίοδο. Τὰ ὅσα ἀκολουθοῦσαν

ἦταν και πολλά, δεδομένου ὅτι ὁ Σκυλίτζης ἔζησε ὡς τὸ 1872, και προϋπέθεταν ἀντιμετώπιση ἱστορικῶν προβλημάτων ἄλλου ἐπιπέδου, ἀφοῦ τὸ πλαίσιο εἶναι τώρα ἡ καποδιστριακὴ πολιτεία και μετὰ τὸ ἐλληνικὸ βασίλειο. Θὰ μπορούσαν, πάντως, κάποια ζητήματα, ὅπως ἡ χολέρα ποὺ ἐπληξε τὸν Πειραιὰ τὸ 1854 και ποὺ ὑπῆρξε ἡ αἰτία ἡ ἀφορμὴ γιὰ νὰ ἀπομακρυνθεῖ ὁ Σκυλίτζης ἀπὸ τὸ ἀξίωμα τοῦ δημάρχου, νὰ εἶχαν τῆς ἐκτενέστερης διαπραγμάτευσης.

Οἱ λίγες αὐτὲς ἐπισημάνσεις, ποὺ ξεκινοῦν κυρίως ἀπὸ δικὰ μου αἰτούμενα, δὲν μειώνουν στὸ ἐλάχιστο ἓνα ἔργο στὴ σπουδαιότητα τοῦ ὁποῖου ἀναφέρθηκα ἐπάνω-λημμένως. Θὰ σημειώσω πάλι ὅτι τὸ ἐγχείρημα τοῦ Κόκκωνα ἀποδεικνύει ὅτι τὸ 1821 μπορεῖ νὰ μολιάσει μὲ τὸ εὖρος του τὴν ἱστοριογραφία μας, ἀρκεῖ νὰ μελετηθεῖ, ὅπως στὴν περίπτωσι αὐτῇ, μὲ εὐτυχὴ ἰσορροπία μεταξὺ ἔρευνας τῶν πηγῶν και κριτικῆς ἀξιοποίησής τους.

Τέλος, ἂς σημειωθεῖ, γιὰτὶ δὲν εἶναι ἔλασσον, ὅτι ὁ συγγραφέας στοιχειοθέτησε ἡλεκτρονικά και σελοδοποίησε ὁ ἴδιος τὸ βιβλίο του χρησιμοποιώντας γραμματοσειρές ποὺ ἀποτελοῦν τὴν ψηφιακὴ συνέχεια τῶν τυπογραφικῶν στοιχείων τῆς μονοτυπίας, και τὸ ἀποτέλεσμα δείχνει ὅτι ἡ νέα τεχνολογία μπορεῖ νὰ παντρευτεῖ ἀρμονικά μὲ τὴν παράδοσι τοῦ Γουτεμβέργιου.

ΧΡΗΣΤΟΣ ΛΟΥΚΟΣ

David Brewer, *Ἡ φλόγα τῆς ἐλευθερίας. Ὁ ἀγὼνας τῶν Ἑλλήνων γιὰ τὴν ἀνεξαρτησία 1821-1833*. Μετάφρασι ἀπὸ τὰ ἀγγλικά Τιτίνι Σπερελάκη, ἐπιμέλεια Ἑλένη Κεχροπούλου, Ἀθήνα, Ἑνάλιος, 2004, 439 σ.

Δὲν πρέπει νὰ μᾶς ξαφνιάζει τὸ γεγονός ὅτι ἓνας ἐκδοτικὸς οἶκος ἀποφασίζει νὰ ἐκδώσει στὰ ἑλληνικά μιὰ συνοπτικὴ ἱστορία τοῦ 1821 ποὺ ἔγραψε, στηριζόμενος κυρίως σὲ ἀγγλικὲς πηγὲς και βοηθήματα, ἓνας ὁμότιμος καθηγητὴς κλασσικῶν σπουδῶν στὴν Ὀξφόρδη (τὸ copyright ὑπο-

δεικνύει τὸ 2001 ὡς χρόνο τῆς ἀγγλικῆς ἐκδοσης και μιὰ διερεύνησι στὸ διαδικτυο τὸ ἐπιβεβαίωσε: Νέα Ὑόρκη, Overlook Press, 2001). Ἡ ἐκδηλῆ συμπαθεία του γιὰ ὅ,τι ἐπιχειρήσαν οἱ Ἑλλήνες προκειμένου νὰ ἀποκτήσουν τὴν ἐλευθερία τους, ἡ ἱκανότητά του νὰ ἀξιοποιεῖ μαρτυρίες